

ORIGINAL ARTICLE

Spatial Analysis of Desirability of Public Spaces Around Abdolazim Hassani Shrine in Shar-e Rey Viewed from Sustainability Approach

Habibollah Fasihi^{1*}, Ali Movahed², Taher Parizadi², Babak Abbasi Kadijan⁴

1. Associate Professor, Department of Human Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

2. Associate Professor, Department of Geography & Tourism Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3. Associate Professor, Department of Human Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

4. Ph.D. Candidate, Department of Human Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Correspondence

Habibollah Fasihi

Email: Fasih@khu.ac.ir

How to cite

Fasihi, H., Movahed, A., Parizadi, T., & Abbasi Kadijan, B. (2024). Spatial Analysis of Desirability of Public Spaces Around Abdolazim Hassani Shrine in Shar-e Rey Viewed from Sustainability Approach. *Urban Ecological Research*, 15(3), 33-52.

ABSTRACT

The purpose of this research is to analyze the indicators of desirability in public spaces around of Abdolazim Hassani shrine in District 20 of Tehran Municipality. The data was obtained by a questionnaire. Sample people including 75 business men who have occupied in the study area for at least 20 years, were selected among the total 1200 people as the responders. They should have evaluated 25 indicators of the space desirability which are classified into physical-environmental, social-cultural, and economic dimensions in accordance to the Likert ranges. One Sample t-Test in SPSS software and Kriging tools in GIS were used to analyze the data. Combining subjective and spatial analysis is the novelty of this research. Findings indicate an average level of desirability. Although some indicators of the socio-cultural dimension, such as social security, are very low, in this dimension, the desirability of the space is in higher level. The measures taken have mostly targeted physical dimension of the space. However, very few actions, and ignoring the cultural heritage and neglecting the need to connect with the past and the identity of the place, have caused these measures, even in the dimension, do not provide a satisfactory level of desirability. In order to promote the desirability of the studied spaces, participation of policy makers, planners and urban management on the one hand, and the managers of the shrine, the Vaqf organization, and the stakeholders (local merchants) on the other hand are essential.

KEY WORDS

Public Space, Function of Space, Desirability, Sustainability, District 20 of Tehran.

«مقاله پژوهشی»

تحلیل فضایی مطلوبیت فضاهای عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی (ع)
شهر ری با رویکرد پایداریحبیب‌اله فصیحی^{۱*}، علی موحد^۲، طاهر پریزادی^۳، بابک عباسی کادیجان^۴

چکیده

هدف این پژوهش، تحلیل شاخص‌های مطلوبیت در فضاهای عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی (ع) در منطقه ۲۰ شهرداری تهران است. ابزار گردآوری داده‌های پژوهش پرسشنامه محقق‌ساخته می‌باشد که پایایی آن با آزمون آلفای کرونباخ با ضریب ۰/۷۸۱ تأیید شده است. جامعه آماری تشکیل شده از حدود ۱۲۰۰ نفر از کسبه محدود مورد مطالعه بوده که از میان آن‌ها تمامی کسبه‌ای (۷۵ نفر) که بیش از ۲۰ سال سابقه کسب در محل داشته‌اند، انتخاب گردیدند. نمونه‌های تحقیق، ۲۵ شاخص مطلوبیت فضا را که در سه بعد کالبدی-محیط زیستی، اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی در طیف لیکرت دسته‌بندی شده‌اند، مورد ارزیابی قرار دادند. برای آزمون تی تک نمونه‌ای از نرم‌افزار SPSS و ابزار میان‌یابی از Kriging و نیز سیستم اطلاعات جغرافیایی برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. تلفیق تحلیل موضوعی و موضعی (فضایی) روش بدیعی بوده که در این پژوهش اجرا گردید. نتایج پژوهش دلالت بر سطح متوسط مطلوبیت دارند. با اینکه برخی از شاخص‌های بعد اجتماعی-فرهنگی مثل امنیت اجتماعی بسیار پایین هستند، در مجموع در این بعد، مطلوبیت فضا بالاتر است. اقدامات صورت گرفته بیش‌تر کالبد فضا را هدف قرار داده‌اند. ولی موضعی بودن اقدامات و بی‌توجهی به میراث فرهنگی و غفلت از ضرورت پیوند با گذشته و هویت مکان سبب شده که این اقدامات حتی در بعد اخیر نیز سطح رضایت‌بخشی از مطلوبیت فراهم نیاورند. در ارتقای مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه، هماهنگی و مشارکت سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیریت شهری از یک سو تولید آستان و اداره اوقاف از سوی دیگر و ذی‌نفعان (کسبه محل) ضرورت حتمی دارد.

واژه‌های کلیدی

فضای عمومی، کارکرد فضا، مطلوبیت، پایداری، منطقه ۲۰ تهران.

۱. دکتری، گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۲. دکتری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۳. دکتری، گروه جغرافیای انسانی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
۴. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

نویسنده مسئول: حبیب‌اله فصیحی

رایانامه: Fasihi@khu.ac.ir

استناد به این مقاله:

فصیحی، حبیب‌اله؛ موحد، علی؛ پریزادی، طاهر و عباسی کادیجان، بابک (۱۴۰۳). تحلیل فضایی مطلوبیت فضاهای عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی (ع) شهر ری با رویکرد پایداری. *فصلنامه علمی پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، ۳۳-۵۲، (۳) ۱۵.

مقدمه

کیفیت زندگی انسان بازتاب مستقیمی از کیفیت مکان‌هایی است که در آن‌ها زندگی می‌کند یا پیوسته آن‌ها را مورد بازدید و استفاده قرار می‌دهد. در این رابطه فضای عمومی به‌عنوان فضایی مملو از معانی، تاریخ و پویایی که در آن نخستین جلوه اجتماعی بودن یعنی دانستن و برقراری ارتباط محقق می‌گردد، نقش محوری را ایفاء می‌نماید (Giada & Baldassarre, 2020).

شهرها مکان‌های برقراری تعاملات مردم هستند و فضای عمومی آن‌ها به‌عنوان محیطی برای حضور انسان‌ها نقش مهمی در حیات اجتماعی شهر دارد (صادقی و همکاران، ۱۴۰۰). فضاهای عمومی تمامی مکان‌هایی هستند که مالکیت عمومی داشته یا استفاده عمومی دارند و برای همگان به صورت رایگان و بدون انگیزه انتفاعی قابل دسترسی و بهره بردن هستند (Guan, 2023). فضای عمومی، به خیر عمومی کمک می‌کند و مطلوبیت آن تأثیر اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی فراوان دارد. به همین دلیل است که فضای عمومی بخشی از فعالیت‌های طراحی، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری محلی و منطقه‌ای محسوب می‌شود (Bravo, 2022).

عملکرد مناسب فضاهای عمومی در جهت نیازهای شهر و شهروندانی که در آن زندگی می‌کنند، وابسته به مطلوبیت فضا است. وقتی مطلوبیت فضا رضایت‌بخش باشد، آن فضا نه تنها شرایط را برای انجام فعالیت‌های ضروری فراهم می‌آورد، بلکه انجام فعالیت‌های اختیاری مانند تفریح، وقت گذرانی، برگزاری آیین‌ها و رسوم، تعامل با دیگران و مانند آن‌ها را نیز تسهیل کرده (لطیفی و اقبالی، ۱۳۹۸) و به این وسیله در کیفیت زندگی در شهرها تأثیر می‌گذارد. پایداری که از سال‌های ۱۹۷۲ به شکل رسمی به‌عنوان ضرورت اجتناب‌ناپذیر در هرگونه توسعه، مورد توجه و تأکید قرار دارد. در اصل متضمن پایدار کردن کیفیت زندگی مردم است و در این مسیر اهداف اجتماعی و اقتصادی با سهولت بیش‌تری قابل شناسایی خواهند بود. اهداف اجتماعی مواردی چون دستیابی به برابری و حفظ تنوع فرهنگی، ارتقای نقش خانواده، افزایش حس جمعی و شهروندی، دستیابی به برابری و حفظ تنوع فرهنگی، ارتقاء نقش خانواده و در یک عبارت کلی دستیابی به کیفیت محیط و بهتر کردن کیفیت زندگی است. این اهداف مستلزم تغییر در فعالیت‌های اقتصادی نیز خواهد بود و از این منظر در ارتقاء و بهبود کیفیت زندگی تأثیرگذار است (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۹).

پیوند و هماهنگی شهرهای گذشته با محیط طبیعی و مقتضیات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هر عصر، فضاهای عمومی با مطلوبیت بالایی فراهم آورده و ضمن ایجاد بستر مناسب برای

فعالیت‌های ضروری و اختیاری در جهت پایداری نیز عمل می‌کردند. مانند شهرهای کشورهای توسعه یافته، فضاهای عمومی شهری در بسیاری از کشورهای دیگر (از جمله در شهرهای بزرگ ایران)، به دلیل تغییر موقعیت سیاسی کشورها و تحولات اقتصادی و فرهنگی که سازمان و عملکرد شهرها را دگرگون ساخته، به‌شدت تغییر نمودند (Mandeli, 2019). اجرای سیاست‌های مدرن برنامه‌ریزی فضایی و شیوه‌های مدیریتی که رشد شهری را میانگین زدند. به موازات روندهای اقتصادی-اجتماعی گسترده‌ای که اتفاق افتاد، تغییرات اساسی در نقش این فضاها در بسیاری از شهرها پدیدار ساختند. با غلبه اندیشه‌های مدرنیستی، این فضاها بیش‌تر در جهت منافع و سودآوری‌های اقتصادی و بدون توجه به ارزش‌های میراثی و پیوند با گذشته سامان یافته و با از دست دادن کارکردهای پیشین، به مسئله‌ای مهم در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری تبدیل شدند (پوراحمد و وفایی، ۱۳۹۶: ۶۵).

امروزه فضاهای عمومی نه تنها از اغلب کارکردهای مثبت پیشین بی‌بهره‌اند، بلکه در بسیاری موارد تبدیل به فضاهایی جرم-خیز و نایمن، با انواع آلودگی‌های محیطی (آلودگی هوا، بصری، صوتی و غیره) شده‌اند که مغایر با پایداری هستند (بهرادفر و همکاران، ۱۳۹۶).

محدوده مورد مطالعه این پژوهش که فضاهای عمومی پیرامون حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری (منطقه ۲۰ شهرداری تهران) می‌باشد، سابقه‌ای دیرینه داشته و از زمان تشکیل هسته دوم شهری ری باستان در جوار این زیارتگاه یعنی سال ۲۳۵ خورشیدی به فراخور نیازها و اقتضات هر عصر، به‌عنوان یک فضای عمومی با مطلوبیت بالا ایفای نقش می‌نموده است. جدا از اینکه فضاهای مورد مطالعه نیازهای خدماتی و رفاهی زائران را پاسخ می‌دادند و مرکز اصلی تجاری شهر (شهر ری) محسوب می‌شدند، مکانی برای کارکردهای بسیار متنوع فرهنگی-اجتماعی نیز بودند و این‌ها گذشته از نقش و شهرت فضا از لحاظ کارکردهای سیاسی و مذهبی بوده است. در گذر زمان، به موازات افزایش جمعیت شهر و افزایش تعداد زائران، این فضاها گسترش یافته و به‌ویژه در طول دوران صفویه و قاجار، کارکردهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و اقتصادی آن‌ها رونق بیش‌تری یافتند. از ابتدای قرن ۱۴ شمسی این فضاها مورد بی‌مهری قرار گرفت و در آن‌ها که بیش‌تر به‌صورت خیابان‌ها و گذرهای پر ترافیک در آمده بودند، کارکردهای تجاری و ارتباطی به تدریج بر عملکردهای دیگر چیره شدند (فضیحی و همکاران، ۱۳۹۸). تا جایی که تا دهه ۱۳۸۰، محور اصلی این فضا به یکی از شلوغ‌ترین و پر ترددترین خیابان‌های محل عبور وسایل نقلیه موتوری تبدیل گردید. بناهای

(Pietrzyk, 2020). در این فضاها شهروندی، هویت، پویایی، شادابی و سرزندگی، اوقات فراغت، مشارکت و مانند آن جلوه‌گر شده و روابط اجتماعی و همگرایی شکل می‌گیرد. انسان به‌عنوان بهره‌بر و عامل اصلی پدید آورنده شهر، همواره با حضور خود در این فضاها روح زندگی را به کالبد شهر می‌دمد. در حقیقت خلق فضاهای عمومی در شهرها نمایانگر توجه به ابعاد اجتماعی و فرهنگی پایداری در برنامه‌های توسعه شهری است که به مفهوم برخورداری از شهری با کیفیت محیطی بالا و در شأن مردم است (سجادی و کلانتری، ۱۳۹۵). در چنین فضایی است که حس در اجتماع بودن، هویت مدنی و شهروندی، فرهنگ مدارا و مشارکت و سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد و این امور البته جدا از توسعه اقتصادی نیر نیستند. در فضاهای عمومی است که ما با غریبه‌ها، آشنا می‌شویم، آن‌ها بستر فعالیت‌های سیاسی، آیین‌های مذهبی و ملی، تجارت، بازی، تفریح، گذران اوقات فراغت، تعامل، همبستگی با اجتماع، حس مکان، مشارکت اجتماعی، دانش تلویحی، اجتماع - پذیری و غیره را فراهم آورده و به طریقه‌های مختلف نقشی بی‌بدیل در زندگی شهروندان و فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی آنان ایفا می‌کنند. به همین دلیل است که لیپتون فضای عمومی را اتاق زندگی بیرونی دانسته است (Lipton, 2003).

در فرهنگ فارسی معین از «مطلوبیت» به معنای خواسته شده، طلبیده، دلپسند و خوشایند یاد شده است (معین، ۱۳۸۶). مفهوم مطلوبیت در معماری و شهرسازی، میزان پذیرفته شدن فضای عمومی از جانب مردم و میزان تأثیرگذاری آن مکان بر کاربران است (رحمتی، ۱۳۹۷). فضاهای اجتماعی مطلوب، فضاهایی هستند که افراد از طبقات سنی و با جنسیت‌های مختلف می‌توانند با حضور خود در آن‌ها، خواسته‌ها و نیازهای خود را برآورده سازند.

کوزلوا^۱ (۲۰۱۸)، ده معیار مطلوبیت فضای عمومی را این‌گونه معرفی کرده است: دسترس‌پذیری، چند عملکردی بودن، در امان بودن از جرم و خشونت، قانونمندی، پایداری، مقیاس انسانی داشتن، هویت، تعامل اجتماعی، پذیرش و سناریو.

دیتریش^۲ و کیرشبرگ‌ارتو^۳ (۲۰۱۷)، ۱۲ مؤلفه از مطلوبیت فضای را شامل جنبه‌های: زیبایی‌شناسی، احساس امنیت (در امان بودن از جرم و خشونت)، در امان بودن از رویدادهای جوی ناخوشایند مثل برف و کولاک، سرما و آفتاب، گرد و غبار، امکان قدم زدن و پیاده رفتن، امکان مکث و توقف، امکان نشستن، امکان دیدن و مشاهده، امکان شنیدن و گفتگو، امکان بازی کردن کودکان، امکان فعالیت

تجاری و پاساژهایی که از لحاظ معماری و منظر، کوچک‌ترین پیوندی با پیشینه فضا نداشتند، به سرعت در فضا جای گرفتند. در تمام فضا عبور وسایل نقلیه بر تردد عابرین برتری یافت و کالبد فضا با آن متناسب گردید. به این ترتیب، شاکله یک فضای عمومی رخت بربست. با تحولات به‌وجود آمده، مطلوبیت و کیفیت و نقش - آفرینی فضاهای مورد مطالعه به‌عنوان فضاهای عمومی تقریباً از دست رفت. به پیروی از سیاست‌های احیا و بازآفرینی سال‌های اخیر و تا حدودی سیاست‌های مقدم بر آن در بهسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد، با اقداماتی مستمر به تدریج این فضاها نقش و عملکرد دیرین خود را به‌عنوان فضاهای عمومی باز یافته و درجاتی از مطلوبیت فضا در آن‌ها پدیدار گردیده است. با توجه به اینکه با هرگونه تحول در فضاهای عمومی، توسعه شهری نیز تحت تأثیر عمیق قرار می‌گیرد، بررسی تحولات این فضاها و عوامل مرتبط با آن که مطلوبیت فضا نیز متأثر از آن‌ها است، شایسته مطالعه و بررسی است. زیرا ارزیابی فضاهای شهری و از آن جمله فضاهای عمومی در برنامه‌های توسعه شهری و بهبود فضاهای عمومی، نقش کلیدی دارند (Lorenzo et al., 2023). هدف این پژوهش ارزیابی مطلوبیت فضاهای عمومی پیرامون حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و توزیع فضایی عنصر مطلوبیت در آن‌ها بوده و در راستای این سؤال است که: فضاهایی عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی (ع) از نظر شاخص‌های مطلوبیت چه وضعیتی دارند و سطح مطلوبیت فضا در گستره محدودۀ مورد مطالعه چه تفاوتی دارد؟

نوآوری پژوهش حاضر نخست در منابع داده‌ها است که به صورت تمام شمار از کل جامعه آماری با ابزار پرسشنامه حاوی زوج گویه‌هایی که هم شاخص را ارزیابی کرده و هم تغییر شاخص در یک دوره زمانی را می‌سنجد، بوده است. گردآوری داده‌های دارای مختصات که قابلیت ورود به سیستم اطلاعات جغرافیایی و ایجاد لایه‌هایی برای ترسیم و تحلیل نقشه‌های پهنه‌بندی را فراهم آوردند. همچنین از لحاظ روش، جدا از بررسی و تحلیل موضوعی شاخص‌های مطلوبیت، امکان تحلیل فضایی نیز فراهم آمده که در پژوهش‌های گذشته کمتر سابقه دارد.

مبانی نظری

چارچوب نظری

از زمان آغاز تمدن بشری، فضاهای عمومی با امکانات متعددی که در اختیار افراد و اجتماع‌ها گذاشته‌اند، نقش مهمی در شهرها ایفاء نموده‌اند. فضاهای عمومی از عناصر جدایی ناپذیر بافت شهری هستند که شکل و ساختار شهرها را تعیین کرده و کیفیت زندگی شهری را تحت تأثیر قرار می‌دهند (Szczeпаńska &

1. Kozłova
2. Dietrich
3. Kirchberg Erto

مشروط به کیفیت مؤلفه‌های مکان یا فضای شهری موردنظر می‌داند. بنابراین هرچه مطلوبیت فضای شهری بالاتر باشد، می‌تواند فعالیت‌های اختیاری و در ادامه آن فعالیت‌های اجتماعی را در خود پذیرا باشد و حفظ نماید. وی معتقد است که در فضاهای شهری نامطلوب صرفاً می‌توان فعالیت‌های ضروری را یافت. در حالی که در فضاهای شهری با مطلوبیت بالا، نه تنها فعالیت‌های ضروری بلکه انجام بسیاری از فعالیت‌های تفریحی و اجتماعی مورد علاقه مردم نیز صورت می‌گیرد، یعنی شهر، فضاهای با کیفیت و وسوسه انگیز ارائه می‌دهد (Gehl, 2013).

وی (۲۰۰۸)، معتقد است که فعالیت‌های عرصه عمومی در درک فضا اهمیت دارند و نسبت به کیفیت‌های محیطی حساس هستند. به‌عنوان مثال فعالیت‌های اجباری نظیر فعالیت‌های روزمره (محل کار یا مدرسه، منتظر اتوبوس بودن، خرید غذا و غیره) ضروری بوده و به میزان کمی تحت تأثیر مطلوبیت کالبدی مکان هستند. اما فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی بیش‌تر بر ادراک ما از فضا مؤثرند. فعالیت‌های اختیاری، فعالیت‌های انتخابی چون پرسه زدن، پیاده‌روی و غیره هستند که اگر زمان و مکان مناسب باشد، انجام می‌دهیم. بنابراین اینگونه فعالیت‌ها وابسته به مطلوبیت کالبدی و عملکردی محیط هستند. متقابلاً وجود اینگونه فعالیت‌ها بر درک مردم از فضا و ارتقای کیفیت‌های معنایی عرصه عمومی تأثیر می‌گذارد و موجب زنده شدن فضا می‌شوند. فعالیت‌های اجتماعی یا فعالیت‌های منتج از دو فعالیت مطرح شده نیز فعالیت‌های گردشگری، معاشرت‌پذیری مثل بازی کودکان، مکالمه‌های معمولی و غیره را در بر می‌گیرند. اینگونه از فعالیت‌ها که نتیجه مستقیم دو نوع فعالیت ذکر شده هستند، علاوه بر مطلوبیت کالبدی، عملکردی و به‌ویژه معنایی مکان، تحت تأثیر مطلوبیت اجتماعی عرصه عمومی هستند، زیرا وقوع این فعالیت‌ها به حضور افراد دیگر بستگی دارد (ذکاوت و دهقان، ۱۳۹۵). با توجه به موارد مطرح شده، مطلوبیت فضای عمومی مسئله‌ای بنیادی است که به‌طور مستقیم بر درک کاربران فضا و عملکرد آن‌ها و اجتماعی شدن فضا تأثیر می‌گذارد (Carmona, 2021).

بعد اجتماعی فضا که اینگونه در شهرها و به‌ویژه در فضاهای عمومی شهری مورد تأکید محققان قرار دارد، یکی از ارکان سه‌گانه پایداری است. امروزه بعد از چند دهه از آغاز بحث‌های توسعه پایداری، اعتقاد بر این است که از بعد انسانی پایداری غفلت گردیده و بر ابعاد محیطی توسعه و رشد اقتصادی تمرکز شده است (موحد و همکاران، ۱۳۹۴). عدم موفقیت و شکست‌های وسیع و گسترده این رویکرد، به ایجاد تغییر معنادار و تجدید مفهوم پایداری اجتماعی و دیگر جنبه‌های مربوط و وابسته به آن، انجامیده است (Vallance et al., 2011).

جسمی، مقیاس و ابعاد ساختمان‌ها و امکان لذت بردن از جنبه‌های مثبت آب و هوا دانسته‌اند.

صادقی و همکاران (۱۴۰۰)، مطلوبیت یک فضای عمومی را در ۶ سنجۀ تناسبات حرکتی، نفوذپذیری، آسایش اقلیمی، جذابیت بصری، همه شمولی و انعطاف‌پذیری خلاصه کرده‌اند. از نظر اَرکیپ^۱ شخصیت استفاده‌کنندگان هم بر میزان مطلوبیت فضاهای عمومی شهری تأثیر دارد به طوری که اگر یک فضای عمومی با بهره‌گیری از ویژگی راحتی (شامل مواردی مانند امنیت، پاکیزگی، داشتن جاهایی برای نشستن و استراحت، امکاناتی چون آبخوری، داشتن پناه آفتاب و بارش، ایمنی، کفیوش و زهکشی مناسب و مانند این‌ها) بتواند خود را به خوبی عرضه نماید و تصویر مناسبی در ذهن شهروندان ایجاد کند، در واقع مطلوبیت لازم را کسب کرده است (Massam, 1975).

براند فری^۲ (۱۳۸۳)، مطلوبیت محیط شهر را در ویژگی‌هایی مانند تأمین نیازهای ساکنین، ایمنی، امنیت و حفاظت دانسته و مطرح کرده است که فضاهای عمومی شهر بایستی از نظر بصری و عملکردی محیطی سامان یافته و با نظم باشند، حس مکان را تقویت نماید، دارای یک تصویر ذهنی مناسب، شهرت و اعتبار خوب بوده و به مردم حس اعتماد و منزلت بدهند، به مردم فرصت خلاق بودن، شکل دادن به فضای شخصی و بیان خودشان را بخشیده و از نظر زیبایی‌شناسی مطبوع و از نظر کالبدی تصور خوشایندی در ذهن دیگران ایجاد نمایند. کرمونا و همکاران در کتاب مکان‌های عمومی - فضاهای شهری، راحتی، آسایش، درگیری فعالانه و غیرفعالانه با محیط و امکان کشف محیط را از لوازم مطلوبیت فضا می‌دانند (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۹). در این رابطه، تیبالدز^۳ (۱۹۹۹)، در کتاب شهرسازی شهروندگرا، تنوع کاربری و فعالیت، مقیاس انسانی، آزادی عابران پیاده، قابلیت دسترسی برای همگان، خوانایی، محیط ماندگار و کنترل تغییرات را مورد توجه قرار داده و بنتلی^۴ (۱۹۹۹) در کتاب محیط‌های پاسخ‌ده، شاخص‌های نفوذپذیری، تنوع، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسبات بصری، غنای حسی، رنگ تعلق، کارایی منابع، پاکیزگی و حمایت زیستی را بیان نموده است.

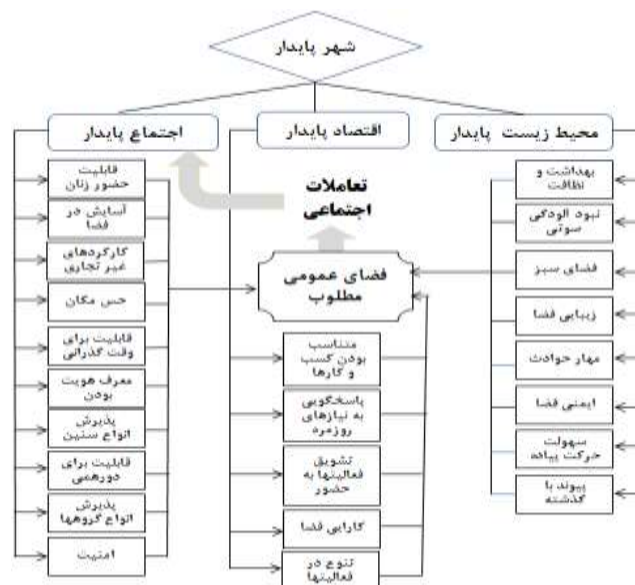
یان‌گل^۵، معمار دانمارکی ضمن دسته‌بندی فعالیت‌های انجام شده در فضاهای شهری به سه دسته اجباری (ضروری)، اختیاری و اجتماعی، به وقوع پیوستن فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی را

1. Erkip
2. Brandferi
3. Tibalds
4. Bentley
5. Gehl

مطلوبیت فضای عمومی را در راستای کیفیت تعاملات و پایداری اجتماعی ارزیابی کرد (Karimi and Souzanchi, 2018). در گذر زمان و به‌ویژه با رسوخ اندیشه‌های مدرنیستی در معماری و شهرسازی، فضاهای عمومی کارکردهای دیرین خود را از دست دادند و به دنبال آن عنصر مطلوبیت از این فضاها رخت برپست. امروزه بحران مطلوبیت فضاهای عمومی شهری یکی از مهم‌ترین مسائل شهرهای ما قلمداد می‌شود. این مسئله از یک طرف به ایجاد ناهنجارهای روانی - رفتاری و کاهش فعالیت‌های اجتماعی و از طرف دیگر به کاهش کیفیت محیط شهری و افول ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی و بصری در فضاهای شهری منجر می‌شود. خلق فضای شهری پویا که با نیازهای اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی، فیزیکی، روان‌شناختی و اقتصادی مردم جامعه هماهنگ باشد، دغدغه همیشگی برای برنامه‌ریزان شهری بوده است. ایجاد فضاهای شهری مطلوب، پویا و سرزنده، از لحاظ کارکرد اجتماعی، روانی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی-کالبدی آن یکی از اهداف راهبردی ارتقای کیفیت محیط مصنوع شهری محسوب می‌گردد.

مفهوم توسعه پایدار اجتماعی، به جهت‌گیری جامعه/ نهاد به سوی وضعیتی مطلوب اشاره دارد که از طریق فرآیندی برنامه‌ریزی شده مشخص شده است (موحد و همکاران، ۱۳۹۴). ریچارد راجرز در اثر خود با عنوان «شهرهایی برای یک سیاره کوچک»، عرصه عمومی را به‌عنوان عامل شوق اجتماعی و تحرک در شهرها معرفی نموده و اعتقاد دارد که شهر پایدار باید دارای مشخصه‌هایی مانند عدالت، زیبایی، خلاقیت، بوم‌شناسی، فشرده‌گی و چند مرکزی، تنوع و در نهایت ارتباطات آسان باشد که در آن اطلاعات، هم‌به‌صورت چهره به چهره و هم الکترونیکی مبادله گردد (درخشش‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳).

مطلوبیت بناها و فضاهای عمومی شهر یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی توانایی شهر در نمونه تحقیقی به نیازهای اجتماعی شهروندان به شمار می‌رود (پورمحمدی و کوشانه، ۱۳۹۲). جان لنگ بر این باور است که اگر مردم به فضاهای عمومی دلبسته باشند، توسعه اجتماعی پایدار، به بهترین شکل ممکن محقق خواهد شد (مردمی و قمری، ۱۳۹۰). فضای عمومی شهرها مهم‌ترین مکان برای برقراری تعاملات اجتماعی است که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های پایداری اجتماعی محسوب می‌گردد. بنابراین می‌توان

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

در همین راستا، غلامی و همکاران (۱۴۰۲)، مناطق شهرداری در شهر اهواز را از لحاظ مطلوبیت فضا ارزیابی کردند. بر اساس نتایج مطالعه آن‌ها مطلوبیت فضای شهری شهر اهواز از حد استاندارد و مطلوب پایین‌تر بوده و در میان مناطق هشتم شهرداری، منطقه ۲، وضعیت مناسب‌تری داشته است. تمجدی و همکاران (۱۴۰۱)، در شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقاء مطلوبیت فضاهای عمومی شهری، شاخص کیفیت فضای

پیشینه پژوهش

نخستین مطالعات فضای عمومی از دهه ۱۹۵۰ در راستای فلسفه اجتماعی و سیاسی آغاز شده و از دهه ۱۹۶۰، در مطالعات برنامه‌ریزی شهری نیز وارد شد و به تدریج از اواسط دهه ۱۹۷۰، به موضوع الگوهای توسعه شهری و زندگی شهری تبدیل گردید. از آن زمان فضای عمومی به‌عنوان یک پیشران از توسعه شهری مورد توجه بوده است (Guan, 2023).

آن‌ها فضاهای عمومی ایرکوتسک را به شکل متمایز ارزیابی کرده و این شاخص‌ها و ویژگی‌هایی را که باید به‌طور خاص در هر مطالعه موردی به همراه اصول کلی برای بهبود فضاهای عمومی در مرکز شهر تاریخی مورد توجه قرار گیرد، شناسایی نمودند.

تریلو^۵ (۲۰۱۷)، نقش مطلوبیت فضاهای عمومی در حمایت از یکپارچگی اجتماعی در ایتالیا را مورد مطالعه قرار داد. او در پژوهش خود نتیجه گرفت که در مداخله‌های اجتماعی-اقتصادی در فضاهای عمومی، باید غلبه بر طرد اجتماعی و اختلافات اجتماعی مورد توجه قرار گیرد.

سالما و عزالی^۶ (۲۰۱۵)، ویژگی‌های عملکردی، اجتماعی و ادراکی سه فضای عمومی شهری را در شهر دوحه قطر با ارزیابی تور پیاده‌روی بررسی کردند. آن‌ها در این پژوهش نارسایی‌ها در زمینه‌هایی مثل نبود ویژگی‌های منظره و کمبود فضاهای سبز یا میلمان مناسب در فضای باز، نبود مناطق سایه‌دار کافی و وسایل سایه‌انداز و چترهای آفتابی و نبود امکانات کودکان یا یک منطقه خاص برای کودکان شناسایی کردند.

پروپیک و فولیک^۷ (۲۰۱۲)، درک بصری فضاهای باز عمومی در نیکسیچ^۸ مونته‌نگرو را با هدف تشکیل معیاری عینی برای طراحی فضاهای باز عمومی مطلوب شهر در قرن بیست و یکم بر اساس ارزیابی ذهنی فضا انجام دادند و دریافتند که فضاهای چند عملکردی، پویا، تداعی، همگن، فراگیر، معتبر و با عناصر طبیعی فراوان، جلوه بصری موردنظر را بر روی کاربران می‌آورند. به همین دلیل احیای برخی فضاهای باز عمومی نیکسیچ به‌عنوان منبع بصری اولیه شهر ضروری است.

مرور پیشینه دلالت بر انجام پژوهش‌های زیاد در خصوص عنصر مطلوبیت در فضاهای عمومی شهری دارد. محور کلی پژوهش‌های گذشته در این موضوع، بیش‌تر ارزیابی مطلوبیت فضا بدون توجه به تفاوت‌های فضایی شاخص‌های معرف مطلوبیت در گستره فضاهای مطالعه شده است. وجه ممیزه پژوهش اخیر، تأکید بیش‌تر بر ناهمگونی‌های فضایی از لحاظ مطلوبیت و واکاوای عوامل مترتب بر آن است. در این راستا از لحاظ روش نیز این پژوهش روشی متمایز از آنچه تاکنون صورت گرفته، دارد. چنان‌که به تهیه داده‌های دارای مختصات فضایی مبادرت شده که در پژوهش‌های در موضوع مشابه کم‌تر سابقه دارد.

شهری را به‌عنوان متغیر وابسته و مؤلفه‌های حق کودک به شهر (حاکمیت، شمولیت اجتماعی، دسترسی فضا و تنوع و سرزندگی) به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفتند. بر اساس نتایج پژوهش آن‌ها به‌ترتیب، مؤلفه‌های حاکمیت شهری، شمولیت اجتماعی، دسترسی فضایی و تنوع و سرزندگی در ارتقای مطلوبیت فضای شهری مؤثر هستند.

معروفی و بایزیدی (۱۳۹۹)، میزان پایداری پارک خانواده شهر مهاباد را به‌عنوان یک فضای عمومی شهری بر اساس شاخص‌های پایداری فضای جمعی و مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر ارتقای پایداری در فضای مورد مطالعه را بررسی کردند. نتایج پژوهش نشان دهنده وضعیت ناپایدار فضا، تقریباً در تمامی مؤلفه‌های بررسی شده بود. همچنین نتایج مدل معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار PLS نیز نشان داد که مؤلفه‌های مربوط به معیار آسایش و تصویر ذهنی با اختلاف زیاد از بقیه عامل‌ها، بیش‌ترین تأثیر را بر ارتقاء پایداری در فضای مورد مطالعه دارند.

شارع‌پور و همکاران (۱۳۹۵)، مطلوبیت فضاهای عمومی شهری از دیدگاه جوانان شهر قائمشهر را ارزیابی کردند. آن‌ها در مطالعه خود به این نتیجه رسیدند که افراد به تناسب جنسیت و سن، ارزیابی متفاوتی از مطلوبیت فضا دارند.

کریمی و سوزنچی^۱ (۲۰۱۸)، به بررسی ارتقای پایداری اجتماعی در فضاهای عمومی از طریق رویکردهای فیزیکی پرداختند. آن‌ها از پژوهش خود نتیجه گرفتند که ویژگی‌های فضای عمومی برای دستیابی به پایداری اجتماعی از نظر هویت و احساس تعلق، خوانایی، راحتی، سرزندگی، زیبایی‌شناسی و دسترسی، قابل تبیین است.

امیدیان^۲ و همکاران (۲۰۲۲)، مطلوبیت عملکردهای اجتماعی فضاهای عمومی منطقه ۱۲ شهرداری تهران را بررسی نمودند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که مطلوبیت کارکردهای اجتماعی فضاهای شهری منطقه ۱۲ تهران، در سطح پایینی قرار دارد. همچنین وضعیت متغیرهای تعامل اجتماعی مطلوب است. اما متغیرهای پاسخ اجتماعی نامطلوب و نمونه تحقیقی اجتماعی تاحدی مطلوب است.

کوزلوا و کوزلوف^۳ (۲۰۱۲)، اصول بهبود فضای عمومی شهر بزرگ را در شهر ایرکوتسک^۴ مورد مطالعه قرار دادند. براساس تجربه جهانی و ویژگی‌های توسعه جامعه مدرن، ده شاخص کیفیت را که اصول مطلوبیت فضاهای عمومی در یک شهر بزرگ هستند، معرفی کردند.

5. Trillo

6. Ashraf, Salama & Simona Azzali

7. Perovic & Folic

8. Niksic

1. Karimi & Souzanchi

2. Omidian Kalashgarani, Saqafi Asl, Sarbanqoli & Framarzi

3. Kozlova & Kozlov

4. Irkutsk

روش انجام پژوهش

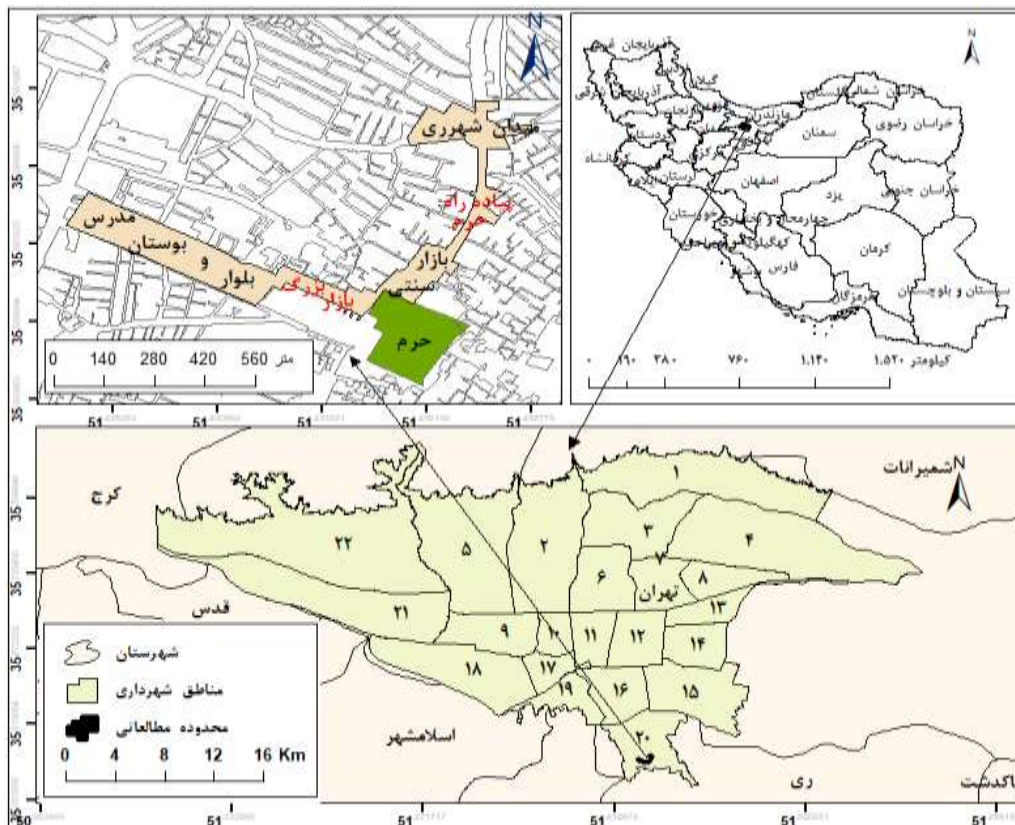
پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش یک مطالعه توصیفی-تحلیلی است. داده‌های پژوهش از طریق پیمایش و با ابزار پرسشنامه گردآوری شدند. جامعه آماری شامل کسبه مراکز کسب و کار فضاهای عمومی در محدوده مورد مطالعه که حدود ۱۲۰۰ مرکز کسب بود، می‌باشد. نمونه‌های تحقیق شامل تمام کسبه‌ای بودند که در زمان اجرای مطالعه، دست کم از سابقه ۲۰ سال کسب در محل برخوردار بودند که ۷۵ نفر از کل کسبه محدوده مورد مطالعه را تشکیل می‌دادند. پرسشنامه دارای ۲۵ گویه در سه بعد کالبدی-محیط زیستی (۶ زوج گویه)، فرهنگی-اجتماعی (۱۶ زوج گویه) و اقتصادی (۳ زوج گویه) در طیف پنج درجه‌ای لیکرت بود. پایایی ابزار با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت و با ضریب ۰/۷۸۱ تأیید شد.

به‌منظور فراهم آوردن امکان تحلیل فضایی شاخص‌ها، مختصات نصف‌النهار جهانی (UTM) مرکز کسب مربوط به هر نمونه تحقیق با استفاده از امکانات Google Earth Pro تعیین گردید. به این ترتیب که نشانی محل تکمیل هر پرسشنامه بر روی آن نوشته شده

و آنگاه در Google Earth Pro، مختصات آن محل یافت شده و به همراه اطلاعات دیگر پرسشنامه در صفحه گسترده Excel درج گردید. سپس در Arc Map از صفحه گسترده Excel شیپ فایلی نقطه‌ای پدید آمده که شامل نمرات ارزیابی پیمایش در جدول توصیفی بود. با استفاده از ابزار میان‌یابی Kriging در Arc Map، نقشه‌های توزیع فضایی ترسیم گردید و با محاسبات آماری بر روی اطلاعات جدول‌های توصیفی مربوط، تحلیل‌ها انجام شد. سپس اطلاعات در نرم‌افزار SPSS وارد و تحلیل‌های موضوعی با اجرای آزمون تی تک‌نمونه‌ای و آماره‌های توصیفی انجام شد.

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه فضاهای عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی شامل میدان شهر ری، پیاده راه حرم، بازار سنتی و فضاهای اطراف، بازار بزرگ و بلوار و بوستان مدرس هستند که در محله سرتخت از منطقه ۲۰ شهرداری تهران قرار گرفته‌اند. این فضاها در مجموع حدود ۱۱ هکتار مساحت دارند. (شکل ۲).

شکل ۲. موقعیت محدوده مطالعاتی

ترسیم نگارندگان براساس شیپ فایل‌های مناطق شهرداری تهران (۱۳۹۶) و بلوک‌های آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵

میانگین ۳، میانگین ۵ به‌عنوان حالت آرمانی مطلوبیت و میانگین ۱ به‌عنوان کم‌ترین حد ممکن مطلوبیت، در جدول‌های ۱ تا ۳ آمده است.

یافته‌ها

نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای در خصوص ارزیابی نمونه آماری از مطلوبیت فضای عمومی مورد مطالعه و اجزاء آن بر مبنای معیار

دسترس‌پذیری به فضای سبز است، در ارزیابی نمونه آماری در سطح مطلوبیت «پایین» ارزیابی شده است. با ملاحظه دامنه میانگین‌های ۴/۵ تا ۵ به‌عنوان مطلوبیت در «سطح بسیار بالا»، ۳/۵-۴/۵ برای مطلوبیت «سطح بالا»، ۳/۵-۲/۵ برای مطلوبیت «سطح پایین» و بالاخره ۱-۱/۵ برای مطلوبیت «سطح بسیار پایین»، باید گفت که در مجموع فضاها، تمامی ۸ شاخص تشکیل‌دهنده بعد کالبدی-محیط‌زیستی وضعیت مطلوبیتی در «سطح متوسط» را دارا هستند و از مجموع ۴۰ شاخص-فضای مشاهده شده در این بعد، ۳۲ مورد (۸۰ درصد) در «سطح متوسط»، ۴ مورد (۱۰ درصد) در سطح بالا و ۴ مورد (۱۰ درصد) در سطح پایین قرار گرفته‌اند. از ۴ شاخص-فضای واقع شده در «سطح پایین»، ۳ مورد مربوط به فضای سبز و دیگری «پیوند کالبد با گذشته» مربوط به میدان شهر ری است. شاخص اخیر در پیاده‌راه حرم در ردیف شاخص فضاهای با سطح بالای مطلوبیت مشاهده شد. بازار سنتی که حالت سر پوشیده داشته و در آن دوره‌گردها، موتورسیکلت سوارها و وسایل نقلیه امکان تردد ندارند، از لحاظ شاخص-فضای آلودگی صوتی مطلوبیتی در «سطح بالا» را دارد.

میانگین شاخص‌های بعد کالبدی-محیط‌زیستی برای مجموع فضاهای پنج‌گانه برابر ۲/۸۴ است که در پایین‌تر از معیار میانگین ۳ قرار دارد. در مجموع فضاها، تنها شاخص «نبود آلودگی صوتی» در بالاتر از معیار میانگین بوده و سایر شاخص‌ها، پایین‌تر از معیار میانگین قرار گرفته‌اند. پس از این شاخص، شاخص‌های «امکان بروز حوادث و قابلیت مهار آن‌ها» و «ایمنی فضای بیرون از منزل» نزدیک به معیار میانگین بودند. هر چند میانگین مربوط به ضعیف‌ترین شاخص‌ها در این بعد یعنی «وضعیت فضای سبز»، «زیبایی فضا» و «پیوند کالبد با گذشته» نیز چندان فاصله‌ای از بقیه ندارند و کم‌ترین آن‌ها میانگین ۲/۵۶ را دارد.

میزان انحراف معیار میانگین‌های میانگین شاخص-فضاها برابر ۰/۴۳۷، بالاترین میانگین (۴) مربوط به «وضعیت دسترسی به فضای سبز» و «امکان بروز حوادث و مهار آن‌ها» در بوستان و بلوار مدرس و کم‌ترین آن (۱/۸) مربوط به دسترسی «فضای سبز» در بازار سنتی بوده است. در بوستان و بلوار مدرس چنان‌که از نام آن پیدا است، غالب فضا در پوشش درخت و چمن قرار دارد. اما بازار سنتی به دلیل نبود فضای سبز در خود فضا و فاصله بیش از ۵۰۰ متر که حد تعیین شده استاندارد

جدول ۱. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای در ارزیابی نمونه آماری از مطلوبیت فضای عمومی مورد مطالعه و اجزاء آن (متغیرهای بعد کالبدی-محیط‌زیستی)

شاخص	میدان شهر ری	پیاده‌راه حرم	بازار سنتی	بازار بزرگ	بلوار و بوستان مدرس	کل فضا
نبود آلودگی صوتی	۲/۴	۲/۶۴	۳/۶۷	۳/۲۵	۳/۱۵	۳/۰۱
امکان بروز حوادث و قابلیت مهار آن‌ها	۳/۲	۳/۰۷	۱/۹۳	۲/۸۱	۴	۲/۹۶
ایمنی	۲/۷۳	۲/۷۹	۲/۷۳	۳/۳۱	۳/۱۵	۲/۹۳
سهولت حرکت و عبور عابرین	۲/۷۳	۲/۷۹	۲/۸	۳/۰۶	۳/۱۵	۲/۹
نظافت و بهداشت فضا	۲/۶۷	۲/۵	۲/۸	۳/۱۹	۳	۲/۸۵
پیوند کالبد با گذشته	۲	۳/۶۴	۳/۱۳	۲/۸۱	۲/۷۷	۲/۸۵
زیبایی فضا	۲/۳۳	۳	۲/۷۳	۲/۵۶	۲/۸۵	۲/۶۸
فضای سبز	۲/۴	۲/۸۶	۱/۸	۲/۱۳	۴	۲/۵۶
میانگین بعد کالبدی-محیط‌زیستی	۲/۵۶	۲/۹۱	۲/۷	۲/۸۹	۳/۲۶	۲/۸۴

در بعد اقتصادی میانگین میانگین ۲/۸۵ برای مجموع شاخص‌ها در کل فضاهای مورد مطالعه، وضعیت چندان مناسب‌تری نسبت به شاخص‌های بعد کالبدی-محیط‌زیستی را نشان نمی‌دهد. از این نظر تنها یک شاخص (تناسب کسب‌وکارها برای فضای عمومی) بالاتر از میانگین معیار میانگین قرار دارد و دو شاخص پس از آن (نمونه تحقیقی به نیازهای روزمره» و «تشویق فعالیت‌ها به حضور در فضا») با فاصله اندک از میانگین شاخص اخیر، کمی پایین‌تر از معیار میانگین، هستند. در بعد اخیر نیز

مطلوبیت فضاهای عمومی در مجموع فضاهای ۵ گانه در «سطح متوسط» قرار گرفته است. میزان انحراف معیار در میانگین‌های میانگین شاخص-فضاها در این بعد برابر ۰/۵۱۳ است که دلالت بر وجود ناهمگونی بیش‌تر فضا نسبت به بعد کالبدی-محیط‌زیستی دارد. بالاترین میانگین شاخص-فضاها مربوط به شاخص «تناسب کسب‌وکارها برای فضای عمومی» در پیاده‌راه حرم و برابر ۴ و پایین‌ترین آن‌ها ۲/۰۷ و مربوط به شاخص-فضای «تنوع فعالیت‌ها» در بازار

مشاهده شد که در فضای نخست به دلیل وجود بوستان و حالت تفرجگاهی داشتن اغلب فضا و در مورد دوم به دلیل کارهای بهسازی و متناسب سازی فضا برای عابرین است که در سال‌های اخیر صورت گرفته است همچنین در این فضا، شاخص- فضای تناسب کسب و کارها برای فضای عمومی نیز «سطح بالایی» از مطلوبیت را نشان داده و این دو بی‌ارتباط با یکدیگر نیستند و به عبارت دیگر حالت هم‌افزایی دارند.

سنتی است. در این بعد نیز بیش‌ترین تعداد شاخص-فضاها (۵۶ درصد) در «سطح متوسط»، ۳۲ درصد در «سطح پایین» و ۱۲ درصد در «سطح بالا» از مطلوبیت قرار دارند.

۳ مورد از شاخص- فضاهای با مطلوبیت «سطح پایین» مربوط به تنوع فعالیت‌ها در بازار سنتی، میدان شهر ری و بازار بزرگ هستند. شاخص- فضای «تشویق فعالیت‌ها به حضور افراد در فضا» در بلوار مدرس و پیاده‌راه حرم در سطح مطلوبیت «بالا»

جدول ۲. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای در ارزیابی نمونه آماری از مطلوبیت فضای عمومی مورد مطالعه و اجزاء آن

(متغیرهای بعد اقتصادی)

شاخص	میدان شهر ری	پیاده‌راه حرم	بازار سنتی	بازار بزرگ	بلوار و بوستان مدرس	کل فضا
تناسب کسب و کارها برای فضای عمومی	۲/۵۳	۴	۳/۴	۳/۴۴	۲/۴۶	۳/۱۵
نمونه تحقیقی به احتیاجات روزمره	۰.۳	۳/۲۹	۲/۷۳	۲/۸۸	۳/۰۸	۲/۹۷
تشویق فعالیت‌ها به حضور افراد در فضا	۲/۶۷	۳/۷۱	۲/۵۳	۲/۳۱	۳/۶۲	۲/۹
کارایی استفاده از فضا	۲/۹۳	۲/۷۱	۲/۴۷	۳/۳۱	۲/۱۵	۲/۷۴
تنوع فعالیت‌ها	۲/۲	۲/۹۳	۲/۰۷	۲/۲۵	۳/۰۸	۲/۴۷
میانگین بعد اقتصادی	۲/۶۷	۳/۳۳	۲/۶۴	۲/۳۴	۲/۸۸	۲/۸۵

پیاده‌راه حرم از گذشته محل برگزاری جشن‌ها و عزاداری‌ها، عبور و حضور دسته‌های مذهبی اطراف و مناطق در مناسبت‌های مختلف عزا و شادی بوده است. همچنین محل قرار افراد و خانواده‌ها برای ملاقات و تعامل اجتماعی و گشت و گذار همراه با خرید مایحتاج روزمره بوده است و با کارهای بهسازی فضا و خارج ساختن آن از حالت خیابان به پیاده‌راه این نقش بیش‌تر شده است. سطح باز این فضا به صورت پیاده‌راهی است که حدود ۳۵۰ متر طول و حدود ۲۰ متر عرض دارد. مراکز کسب دو سوی پیاده‌راه قرار گرفته و چند بازارچه از جمله بازار طلای قائم که محل اصلی خرید و فروش زیورآلات در شهر ری و حومه است، نقش تجاری فضا را تکمیل می‌کنند. در اجرای طرح‌های اخیر که کوشش شده منطبق بر هویت مکان و پیشینه تاریخی و معماری آن باشد، جوی‌های فاضلاب دو سوی معبر پوشانده شده و با کف‌سازی، نماسازی، تعبیه مبلمان مناسب، جدارسازی و زیباسازی فضا وضعیت فیزیکی آن بهتر شده است.

در بعد اجتماعی-فرهنگی، اطلاعات جدول ۳، نشان می‌دهد که اگر چه میانگین میانگین (۲/۹۲) از میانگین مشابه برای دیگر ابعاد، بالاتر قرار دارد؛ اما در سطح پایین‌تر از معیار میانگین می‌باشد و سطح متوسطی از مطلوبیت فضا را نشان می‌دهد. در مجموع فضاهای پنج‌گانه، بیش‌تر از نیمی از شاخص‌ها (۶ شاخص از کل ۱۱ شاخص) در بعد اخیر از میانگین معیار میانگین، بالاتر هستند. از مجموع ۵۵ شاخص-فضا، ۳۱ درصد موارد، مطلوبیتی در «سطح بالا» داشته و در مطلوبیت «سطح متوسط» و «سطح پایین» به طور مساوی ۳۴/۵ درصد از شاخص-فضاها قرار گرفته‌اند. انحراف معیار شاخص-فضاها برابر ۰/۹۰۸ بوده و بیشینه آن‌ها به ترتیب از آن کارکرد غیرتجاری فضا (۴/۷۱) و معرف هویت بودن (۴/۵) در پیاده‌راه حرم، قابلیت پذیرش و حضوریابی زنان در بازار بزرگ (۴/۳۱)، دست دادن حس مکان (۴/۰۷) و آسایش مراجعین (۴/۰۷) در پیاده‌راه حرم است.

جدول ۳. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای در ارزیابی نمونه آماری از مطلوبیت فضای عمومی مورد مطالعه و اجزاء آن

(متغیرهای بعد اجتماعی-فرهنگی)

شاخص	میدان شهر ری	پیاده‌راه حرم	بازار سنتی	بازار بزرگ	بلوار و بوستان مدرس	کل فضا
قابلیت پذیرش و حضوریابی زنان	۳/۱۳	۴/۱۴	۳/۴۷	۴/۳۱	۳/۳۱	۳/۶۷
آسایش مراجعین	۳/۳۳	۴/۰۷	۳/۳۳	۳/۹۴	۳/۲۳	۳/۵۶

۳/۲۵	۳/۳۸	۲/۸۸	۳/۲۷	۴/۷۱	۲/۳۳	میزان کارکردهای غیرتجاری فضا
۳/۲۲	۴	۳	۳	۳/۲۹	۳/۰۷	زمان فعالیت‌ها در شبانه‌روز
۳/۱۴	۳/۰۸	۲/۸۱	۳/۷۳	۴/۰۷	۲/۱۳	به‌دست دادن حس مکان با حضور در فضا
۳/۰۵	۴/۱۵	۲/۳۱	۲/۷۳	۳/۸۶	۲/۶	قابلیت فضا برای وقت‌گذرانی
۲/۷۹	۲/۶۹	۱/۹۴	۳/۶	۴/۵	۱/۵۳	معرف هویت بودن
۲/۷۳	۳/۷۷	۲/۵	۲/۲	۳/۲۱	۲/۲	قابلیت پذیرش افراد در سنین مختلف
۲/۵۱	۳/۷۷	۱/۵	۱/۶	۳/۶۴	۲/۴۷	مناسب‌بودن فضا برای دوره‌های دوستانه
۲/۴۵	۳/۶۹	۱/۲۵	۲/۱۳	۳/۷۹	۱/۸	قابلیت پذیرش گروه‌های اجتماعی-سیاسی
۱/۲۹	۱/۱	۱/۶۹	۱/۵۳	۱/۱	۱/۰۷	امنیت اجتماعی
۲/۹۲	۳/۳۵	۲/۵۹	۲/۷۸	۳/۶۶	۲/۴	میانگین بعد اجتماعی-فرهنگی
۲/۸۸	۳/۱۷	۲/۸	۲/۷۱	۳/۲۸	۲/۵۸	میانگین کل شاخص‌ها

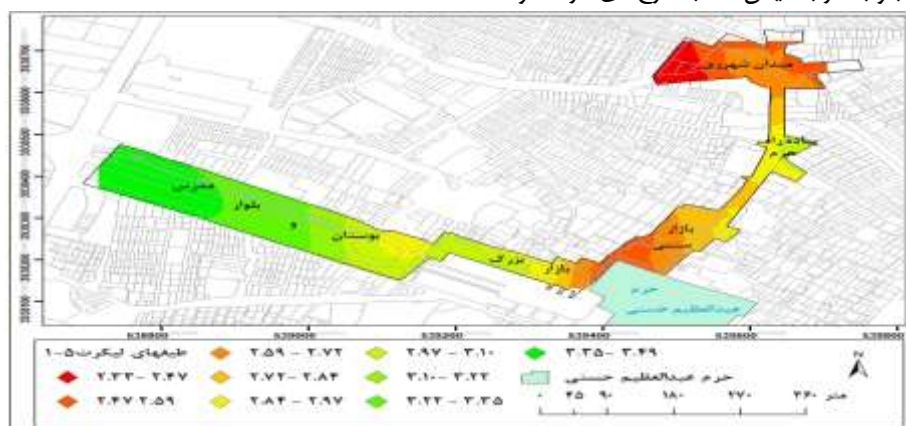
بهسازی سال‌های اخیر زیباسازی شده کم‌تر نشانی از زیبایی‌شناسی با خود دارند.

بازار قدیم نیز که شالوده آن متعلق به عصر صفویه و توسعه‌های بعدی در زمان قاجار است، هدف برخی طرح‌های مرمت قرار گرفت، اما به دلیل نداشتن فضای سبز و فاصله زیاد از عرصه‌های سبز، پایین بودن سطح ایمنی فضا و سطح پایین بهداشت و تهویه به دلیل فشردگی استفاده و مسقف بودن، در سطح نسبتاً پایین مطلوبیت کالبدی-محیط زیستی قرار گرفت.

با وجود اجرای چندین طرح بهسازی، مرمت، زیباسازی و بازآفرینی که آخرین آن‌ها تبدیل این محور به پیاده‌راه، کف‌سازی، مرمت جداره‌ها، زیباسازی و ایمن‌سازی نما، مقاوم‌سازی بناها و اصلاح مبلمان بوده، از لحاظ عدم امکان توسعه فضای سبز و فشردگی استفاده از فضا و ازدحام جمعیت در اوقات فعالیت مراکز کسب‌وکار، وضعیت نامناسب نظافت محیط را به همراه دارد و فضا از لحاظ کالبدی - محیط زیستی چندان مطلوب نیست.

شکل‌های ۳ تا ۶ نشان‌دهنده تفاوت‌های فضایی شاخص‌های معرف مطلوبیت فضا در محدوده مورد مطالعه هستند.

در بعد کالبدی-محیط زیستی (شکل ۳) تاحدی می‌توان گفت که به موازات فاصله گرفتن از مبدأ بوستان و بلوار مدرس (منتهی‌الیه شرق)، از مطلوبیت فضا کاسته می‌شود. در بوستان و بلوار مدرس بیش از نیمی از فضا پوشیده از چمن و درخت است. از لحاظ کالبدی تا حدود زیادی فضا برای حرکت عابرین و نشستن دسته جمعی و خانواری تجهیز و بهینه‌سازی گردیده است. با وجود فشردگی استفاده از فضا که با ریخت و پاش زباله، آسیب به فضای سبز و مبلمان شهری همراه است، سطح بالای سایر شاخص‌ها در مجموع مطلوبیت بالایی را از لحاظ محیط زیستی و کالبدی نشان می‌دهند. در مقابل، پایین‌ترین سطح مطلوبیت در میدان شهر ری دیده می‌شود. این قسمت نه تنها خود از فضای سبز مطلوب بی‌بهره است؛ بلکه در مجاورت آن نیز پهنه و یا عرصه مناسبی از فضای سبز وجود ندارد. ازدحام وسایل نقلیه و تردد انبوه موتورسیکلت، بناهایی که جز در قسمت محدودی از جنوب غرب میدان که با طرح‌های مرمت و

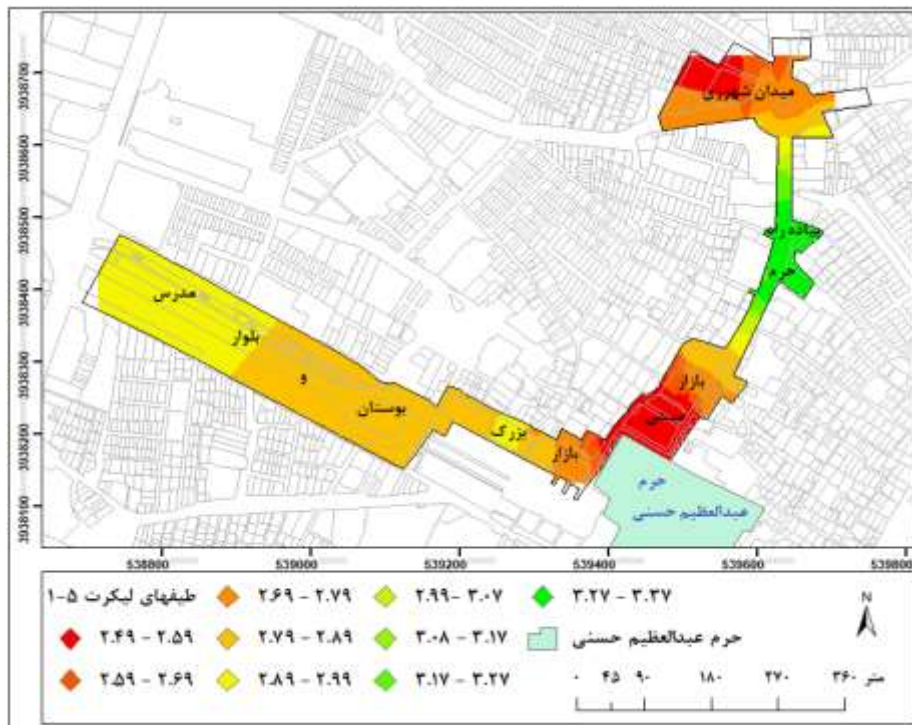
شکل ۳. پهنه‌بندی مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه در شاخص‌های کالبدی-محیط زیستی

اجرای طرح‌ها و اقدامات، مشوق حضور افراد برای استفاده و مکث در فضا شوند. به همین دلیل در پیاده‌راه از نظر اقتصادی مطلوبیت بیشتری قابل مشاهده است. بازار سنتی مخصوصاً سه-چهارم جنوب غربی آن، از این جهت وضعیت نامناسب‌تری را

با توجه به اطلاعات شکل ۴، اجرای طرح‌ها و اقدامات یاد شده در پیاده‌راه از نظر اقتصادی توانسته است در ارتقای شاخص‌های این بعد مؤثر افتد. مهم‌ترین وجه تأثیرگذاری عبارت بود از اینکه کسب‌وکارها توانسته‌اند به موازات ایمنی و آسایش ایجاد شده از

شهر ری با آنچه لازمه یک فضای عمومی است. این فضا را به‌عنوان یک مرکز خرید تخصصی و نه عمومی در آورده است. بوستان و بلوار مدرس تقریباً یک تفرجگاه صرف و یک معبر دسترسی به حرم است و از لحاظ اقتصادی اصولاً کارکردی ندارد. به‌طوری‌که جز تعداد معدودی خواروبارفروشی، کسب و کاری در آن مشاهده نمی‌گردد.

نشان می‌دهد. یکنواختی و یکدستی فعالیت‌ها که اغلب در راستای نیازهای مسافران زائر است، فراهم نبودن شرایط برای توقف و مکث و عدم تناسب و انطباق نوع فعالیت مراکز کسب با نیازهای روزمره جمعیت ساکن در محلات پیرامون عمده‌ترین دلایل پایین بودن مطلوبیت فضای بازار سنتی به‌عنوان یک فضای عمومی در بعد اقتصادی هستند. نبود تنوع و عدم انطباق کسب و کارهای مراکز کسب و به‌ویژه پاساژهای اطراف میدان

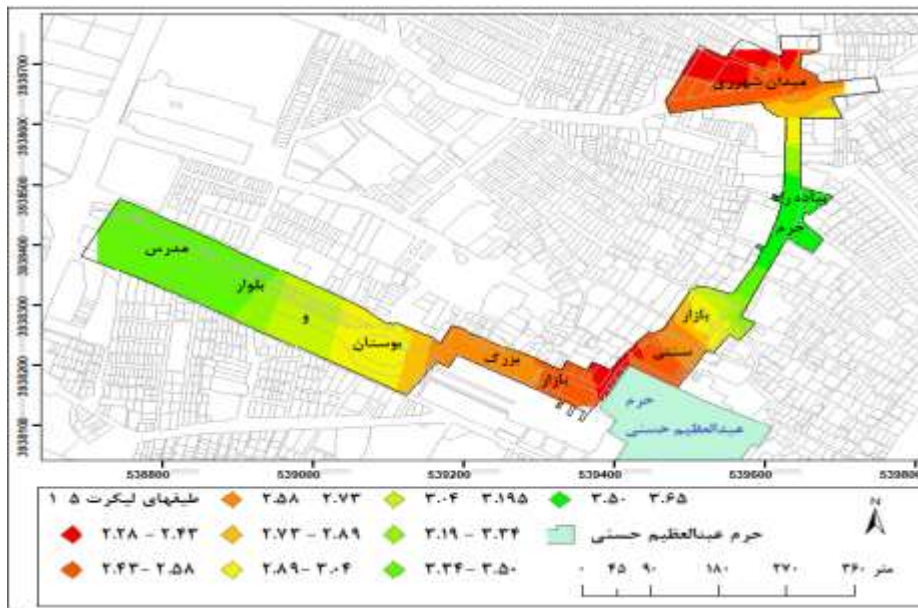

شکل ۴. پهنه‌بندی مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه در شاخص‌های اقتصادی

بودن، فعالیت هیئت‌های مذهبی و انجام راهپیمایی‌ها و وجود نمادهای معرف هویت، عمده‌ترین دلایل این موضوع هستند. بازارهای سنتی و بزرگ به دلیل تنگی فضا، فشردگی استفاده و عدم امکان توقف و تعامل در آن‌ها، مطلوبیت را در سطح پایین را نشان می‌دهد. مراکز کسب و پاساژهای حاشیه میدان نیز تنها در نقش مراکز خرید تخصصی فعالیت داشته و کم‌ترین جلوه‌ای از حضور داوطلبانه برای گذران اوقات، تعامل، گفتگو و مکث در آن آشکار است.

همان‌طور که در شکل ۵، ملاحظه می‌شود، در شاخص‌های بعد اجتماعی- فرهنگی، در پیاده‌راه حرم، مطلوبیت فضا بالاتر از فضاهای دیگر است. به‌طوری‌که ۷۲ درصد شاخص- فضاها در این بعد در محدوده مورد مطالعه در «سطح بالای» مطلوبیت قرار دارند. ممنوعیت ورود وسایل نقلیه و مبلمان کافی و مناسبی که در فضا تعبیه شده شرایط را برای حضور قشرهای مختلف و توقف و مکث در فضا فراهم ساخته است.

نمادهای فرهنگی موجود، آیین‌های مذهبی و سیاسی، قابلیت مناسب‌تر فضا برای وقت‌گذرانی، محل قرار ملاقات و گفتگو

شکل ۵. پهنه‌بندی مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه در شاخص‌های اجتماعی-فرهنگی

۱۷ متر عرض) آسفالت گردید و به صورت خیابانی درآمد که پیوسته شلوغ‌تر و پر ترافیک‌تر می‌گردید. بقیه عرض به جوی‌های رو باز زهکشی مسیر و انتقال فاضلاب اماکن و در حدود یک و نیم متر در دو طرف به پیاده‌روی کم‌عرض، ناهموار و پرمانع درآمد.

با اولویت حرکت وسایل نقلیه و غلبه انگاره‌های سودآوری، در گذر زمان تجارت بر سایر کارکردها برتری یافت و با تغییر کاربری هر فضای ممکن، مغازه‌ها و بازارچه‌هایی جایگزین شدند که در ساخت آن‌ها توجه به معماری میراثی محل و پیشینه فضا اهمیتی نداشت و هر مکان احداثی همانند یک وصله ناجور بر پیکره فضا زده شد. به این ترتیب کارکرد فضا به‌عنوان یک فضای عمومی رو به زوال گذاشت. از دهه ۱۳۷۰، برخی طرح‌های موضعی کوچک مقیاس برای بهبود بخشی و رفع معضلات به اجرا درآمدند که در مقابل رویه‌های سودانگاره مدیریت شهری و بخش خصوصی نمودی نداشتند. یکی از طرح‌های بسیار تأثیرگذار که فضای یاد شده را متحول ساخت، پروژه پیاده راه‌سازی، مرمت و سامان‌دهی نما و منظر در دهه ۱۳۸۰، بود. در این راستا ضمن ایجاد ممنوعیت برای تردد وسایل نقلیه موتوری، جوی‌های رو باز فاضلاب و زهکشی برجیده شدند، کفپوش بنا از آسفالت به سنگفرش تغییر یافت، موانع مسیر تا حد امکان برطرف گردیدند، مبلمان متناسب با فضا تعبیه گردید و به رفع سد معبر، نظافت، رفع آلودگی فیزیکی و صوتی، جدارسازی، زیباسازی، مقاوم‌سازی، احیاء نمادهای فرهنگی و میراثی مبادرت گردید. سامان‌دهی ۲۶۷۰ متر طول کابل برق و مخابرات، حذف ۳ هزار مترمربع تابلو

شکل ۶، پهنه‌بندی مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه را در مجموع شاخص‌ها نشان می‌دهد. ملاحظه می‌شود که در مجموع، بهترین شرایط مطلوبیت در پیاده‌راه حرم نمایان است. در جدول ۳، نیز میانگین کل شاخص‌ها در این قسمت ۳/۲۸ به دست آمده است که از چهار بخش دیگر محدوده مورد مطالعه بالاتر است. در زمان دفن حضرت عبدالعظیم در سال ۲۳۵ خورشیدی در محلی که باغ‌ها و کشتزارها بودند، محور حرم که اکنون شامل پیاده‌راه فعلی و بازار سنتی و اجزاء آن به طول حدود ۷۰۰ متر در حد فاصل جاده قدیم نیمه شمالی کشور به جنوب تا محل دفن، اهمیت پیدا کرده و تردد زائران، پیوسته بر اهمیت آن افزود. در راستای نیازهای زائران و مسافران، این محور به صورت یک خیابان با عرض حدود ۲۰ متر و طول حدود ۳۵۰ متر از ورودی بازار سنتی تا میدان شهر ری کشیده شد. به تدریج در دو سوی این خیابان عناصری چون کاروانسرا، مسافرخانه، حمام، مسجد و مراکز تجاری ظاهر شدند. در زمان صفویه در بخشی از محور یاد شده، بازار سنتی امروزی ری احداث گردید. در گذر زمان این منطقه به‌عنوان یک هسته شهری مهم، یک کانون مهم مذهبی-سیاسی و یک مرکز تجاری فعال ظاهر گردید و به‌عنوان یک فضای عمومی به محل وقت‌گذرانی، تجمع، محل تبادل اخبار و اطلاعات، برگزاری آیین‌های مذهبی و ملی، خرید و فروش، محل فعالیت مراکز فرهنگی، خیریه و عام‌المنفعه گردید و در جریان‌های سیاسی کشور به‌ویژه در زمان‌های صفویه، قاجار و پس از آن نقش فعالی بر عهده گرفت. با رواج وسایل نقلیه موتوری در حمل‌ونقل شهری، قسمت عمده عرض مسیر (حدود

فضا بیش‌تر از نیمه جنوب شرقی است. به عبارت دیگر به موازات نزدیک شدن به مجموعه‌های زیارتی، از مطلوبیت فضا کاسته می‌شود.

بازار بزرگ ری فضایی تازه ساخت به مساحت حدود ۶۵۰۰ متر مربع است که مالکیت آن به آستان عبدالعظیم تعلق داشته و سرفصلی‌های آن در سه طبقه واگذار شده است. عمده فعالیت تجاری در آن منحصر به طبقه همکف است و بیش‌تر در ارتباط با نیازهای زائرین (سوغات) می‌باشد. ساختمان جدید بدون توجه به معماری اسلامی با طرح مدرن ساخته شده و با گذر از آن احساس تعلق به مکان به دست نمی‌دهد و هویتی را باز نمی‌شناساند. این فضا از لحاظ موقعیت و دسترسی، مجاورت با بوستان مدرس در غرب، نو بودن بنا، امکانات تهویه، کفپوش و ارتفاع بلند سقف در برخی شاخص‌های کالبدی-محیط زیستی، مطلوبیت بالاتری را نشان می‌دهد. اما از نظر شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی مطلوبیت پایینی دارد. کسب و کارهای محل و شرایط کالبدی فضا، مشوق حضور افراد، مکث در فضا و برقراری تعامل و دورهمی‌های دوستانه نیست. زمان فعالیت کسبه نیز محدود به اوقات معینی از روز است که از نزدیکی‌های نیمروز آغاز شده و در دقایقی پس از پایان روز پایان می‌یابد. بالاترین میانگین شاخص‌های مطلوبیت، مربوط به قابلیت فضا برای پذیرش زنان است (۴/۳۱). این موضوع از یک‌سو به دلیل ماهیت کسب و کارها در خصوص پوشاک و از سوی دیگر به دلیل عدم امکان تردد موتورسیکلت و امنیت بالاتر ناشی از نصب دوربین و رصد فضا می‌باشد. شاخص‌های بعدی به ترتیب آسایش استفاده کنندگان از فضا است (۳/۹۴)، نظافت (۳/۸۱)، نبود آلودگی صوتی (۳/۶۹)، تناسب کسب و کارها برای یک فضای عمومی (۳/۴۴)، ایمنی فضا (۳/۳۱) و کارایی استفاده از فضا (۳/۳۱) هستند. در بازار بزرگ ۱۴ شاخص مطلوبیت یعنی دو سوم شاخص‌ها در طیف متوسط (۲/۵-۳/۵) ارزیابی شدند و ۸ شاخص در طیف مطلوبیت کم (۱/۵-۲/۵) قرار دارند.

بازار سنتی ری در زمان صفویه ساخته شده است و در زمان قاجاریه به فرمان امیرکبیر بازسازی شده است (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۸). این فضا تشکیل شده از دو راسته بازار است که در محل تلاقی خود تشکیل یک چهارسوق را می‌دهند. این محل از روزگار قدیم یکی از مراکز فروش ادویه، داروهای سنتی، تنقلات، سوغات زائرین بوده و علاوه بر آن در بر دارنده کسب-های دیگری چون پوشاک، تنقلات، غذای، بستنی فروشی بوده است. این بازار دارای ساختاری تشکیل شده از گچ، آجر، خشت و گل است و در سال‌های اخیر در سقف و کف تعمیراتی در آن صورت گرفته است. بازار سنتی هنوز هم به‌عنوان محور

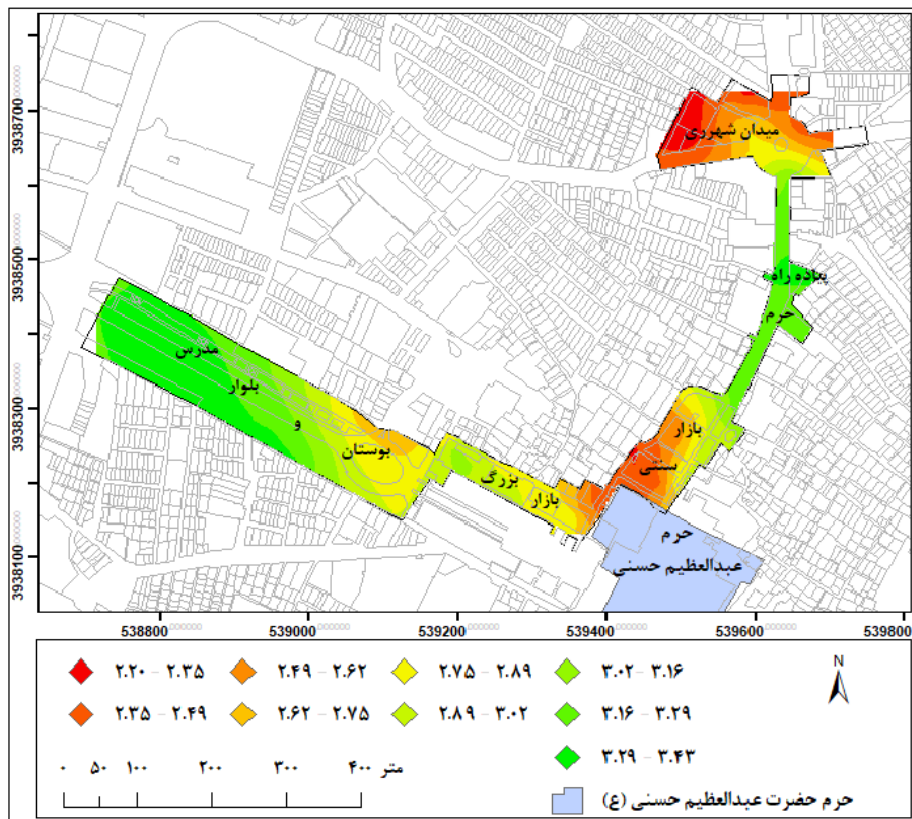
و کرکره فرسوده، جمع آوری ۸۰ عدد ضایعات فیزیکی و بهسازی ۲ هزار و ۷۰۰ مترمربع نما و اجرای ۵۶ ستون از جمله فعالیت‌های انجام شده در پروژه بهسازی پیاده‌راه حرم بود (صفوی، ۱۳۹۶). با اقدامات انجام شده، اکنون شاخص‌های مطلوبیت فضا در این قسمت وضعیت بهتری از سایر قسمت‌ها نشان می‌دهند. چهار شاخص فرهنگی - اجتماعی و یک شاخص اقتصادی در این قسمت شامل تعداد و تنوع کارکردهای غیر تجاری، تناسب فضا برای گردهمایی‌های گروهی، به دست دادن احساس تعلق به فضا، آسایش استفاده کنندگان و تناسب کسب و کارها برای یک فضای عمومی میانگین‌های ۴/۷۱، ۴/۵، ۴/۰۷، ۴/۰۷ و ۴، را به خود اختصاص داده‌اند. ۸ شاخص در آن، بالاتر از حد متوسط (۳/۵-۴/۵) قرار دارند. با اینکه اقدامات صورت گرفته بیش‌تر در بعد کالبدی - محیط زیستی بوده، معضلات بنا در این بعد به حدی بالا بوده که هنوز هم میانگین شاخص‌های بعد اخیر (۲/۹۱) از طیف متوسط بیرون نیست.

بلوار پیرامون غرب حرم و بوستان مربوطه از گذشته یک فضای عمومی و کانون گردشگری بوده و محور ارتباطی سواره به کانون‌های زیارتی پیرامون محسوب می‌شده است. این فضا در گذر زمان دستخوش تغییرات کمی شده است. میانگین میانگین شاخص‌های مطلوبیت در این فضا برابر ۳/۱۷ بود و در طیف متوسط قرار می‌گیرد. در این فضا به موازات نزدیک شدن به میدان، از مطلوبیت کاسته می‌شود. دلایل عمده این موضوع نازیبایی مکان، تراکم وسایل نقلیه، تجمع افراد کجرو، شلوغی، نظافت و پاکیزگی کم‌تر، آلودگی صوتی، نبود امنیت، فقدان نمادهای هویت بخش و عدم پیوند با گذشته است.

در بخش‌هایی که مطلوبیت بالا است، فضای سبز مناسب، زیبایی محیط، تعبیه مبلمان مناسب، فعال بودن فضا تقریباً در همه شبانه روز، دسترسی مناسب، قابلیت فضا برای پذیرش خانواده‌ها، مسافران و زائران در فضای باز و سرسبز با امکاناتی مانند آب آشامیدنی و روشنایی در شب است. در این فضا نیز ۵ شاخص قابلیت فضا برای وقت‌گذرانی اقشار مختلف، دسترس‌پذیری (با توجه به فاصله اندک تا ایستگاه قطار زیرزمینی و دو پایانه بزرگ اتوبوسرانی)، فضای سبز، امکان کم بروز حوادثی مانند آتش‌سوزی و قابلیت بالای مهار آن (با توجه به همجواری با ایستگاه آتش‌نشانی و عرض مناسب گذر) و فعال بودن فضا در قسمت عمده شبانه روز با میانگین‌های ۴/۱۵، ۴/۰۸، ۴، ۴ و ۴، قرار دارند. اما امنیت در این فضا بسیار پایین است (۱/۱)، از فضا به‌شکل کارآمد استفاده نمی‌شود (۲/۱۵) و ۱۳ شاخص مطلوبیت در آن در طیف متوسط (۲/۵-۳/۵) قرار دارند. همان‌گونه که شکل ۵، نشان می‌دهد در نیمه شمال غربی این فضا مطلوبیت

جزء چهارم فضا که شاخص‌های مطلوبیت در آن در پایین‌ترین سطح قرار دارند، میدان شهر ری و پاساژهای پیرامون است. ازدحام وسایل نقلیه در پیرامون فضا، ساخت و سازهای جدید بدون توجه به پیشینه و هویت مکان، پایین بودن سطح بهداشت و نظافت، عدم بهره‌مندی از فضای سبز، تجمع افراد کجرو و امنیت بسیار پایین، ازدحام جمعیت در اغلب ساعات و عدم امکان مکث و تعامل از جمله عواملی هستند که مطلوبیت این فضا را کاهش داده‌اند. تنها وجه امتیاز این فضا دسترس پذیری آن با میانگین ۳/۹۳ است. نزدیک به نیمی از شاخص‌های این فضا در طیف مطلوبیت کم (۲/۵-۱/۵) و تقریباً نیم دیگر در طیف متوسط (۳/۵-۲/۵) ارزیابی شدند. در عین حال شکل ۵، نشان می‌دهد که در فضاهای مجاور پیاده‌راه مطلوبیت فضا از نیمه شمالی و مخصوصاً پاساژهای شمال غرب و غرب این فضا نسبتاً بهتر است.

ارتباطی اصلی به مجموعه زیارتی ایفای نقش می‌کند و با وجود عرض کم و تراکم کسب و کارها، در اغلب ساعات روز مملو از جمعیت در حال گذر است. شلوغی، ازدحام و تنگ بودن گذر سبب شده که در کم‌تر زمانی امکان مکث و تعامل در این فضا میسر گردد. بازار سنتی معرف هویت ری بوده و با حضور در فضا حس تعلق به مکان به دست می‌دهد. میانگین مطلوبیت در قضاوت نمونه آماری نیز شاخص‌های اخیر به ترتیب برابر ۳/۷۳ و ۳/۶ است. نبود آلودگی صوتی شاخص بارز دیگر فضای اخیر با میانگین ۳/۶۷ است. شاخص مرتبه چهارم و پنجم، قابلیت فضا برای پذیرش زنان (۳/۴۷) و تناسب کسب‌وکارها برای یک فضای عمومی (۳/۴۰) هستند. شکل ۲، نشان می‌دهد که در راسته اصلی بازار، مطلوبیت فضا بالا است اما در راسته‌های فرعی و مراکز کسب مشرف به گذر غربی که هنوز هم محل تردد موتورسیکلت سوران است و کالبد فضا، نشانی از هویت و حس تعلق به مکان به دست نداده و از لحاظ کفپوش، نما، زیبایی و نظافت وضعیت مناسبی ندارد، مطلوبیت تنزل نموده است.

شکل ۶. پهنه‌بندی مطلوبیت فضاهای مورد مطالعه در مجموع شاخص‌ها

نمایند، بخش جدایی‌ناپذیر هر شهر بوده و برخورداری از فضاهای عمومی مطلوب در کیفیت زندگی شهروندان که رکن مهمی از پایداری اجتماعی است، تأثیرات آشکار دارد. هدف کلی این

بحث و نتیجه‌گیری

فضای عمومی به‌عنوان محیطی که افراد بتوانند آزادانه بدان وارد شده و در راستای نیازهای فردی و اجتماعی از آن بهره‌برداری

شایسته توجه ویژه بوده، مورد غفلت قرار داده‌اند و تا دهه ۱۳۸۰، جز برخی پروژه‌های موضعی کم اهمیت اقدامی در بازآفرینی فضا صورت نگرفت. مدیریت شهری نیز در تداخل وظایف و اختلاف نظر با تولید حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و اداره اوقاف (با توجه به موقوفه بودن اغلب مراکز کسب و اراضی و اماکن) و شرایط بافت متراکم فضا، ضرورت‌های توافق با مالکین بخش خصوصی، به سختی توانسته است در کنترل فضا و بازآفرینی فضاهای عمومی ایفای نقش نماید. پاره‌ای طرح‌ها مانند احداث بازار بزرگ ری در راستای سودانگاری دو نهاد یاد شده نستجیده و بدون ارتباط و پیوند با پیشینه محل و ارزش‌های میراثی و هویتی آن همچون وصله ناجور بر پیکره شهر زده شده‌اند.

عوامل مطرح شده در کنار رشد جمعیت و اهمیت روزافزون کانون زیارتی جنوب تهران در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و نقش آفرینی بیش از پیش در آیین‌های مذهبی و تجمع‌های مذهبی منطقه تهران که به استفاده فشرده‌تر از فضا منجر شده همه دست به دست هم داده‌اند تا فضاهای عمومی دیرین در پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی در گذر زمان مطلوبیت خود را در زمینه‌های کالبدی و محیط‌زیستی از دست بدهند. تمرکز اقدامات انجام شده که با عناوین مختلف از مرمت، باززنده‌سازی، بهسازی و اخیراً بازآفرینی صورت گرفته بیشتر بر روی کالبد و محیط زیست فضا بوده و در اثر آن وضعیت نظافت و بهداشت فضاها مخصوصاً از لحاظ آلودگی‌های صوتی و تا حدودی کالبد فضاها از لحاظ ایمنی، کفپوش و تسهیل حرکت عابرین بهبود پیدا کرده است. با وجود این، شاخص‌ها حتی در این بعد نیز وضعیت رضایتبخشی ندارند. فضاهای مورد مطالعه در گذر زمان بسیاری از کارکردهای دیرین خود در زمینه اجتماعی و فرهنگی را تا حدود زیادی حفظ نموده و شاخص‌های این بعد به دلیل تأثیرگذاری کانون‌های زیارتی و پایبندی بیش‌تر به آیین‌های مذهبی در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در برخی زمینه‌ها وضعیت بهتری را نمایان می‌سازند و این شاید به دلیل ویژگی میراث ناملموس باشد که تا حدود زیادی قابل بازیابی و احیاء هستند. با وجود گسترش فضاهای تجاری و جایگزینی آن‌ها به جای سایر کاربری‌ها مخصوصاً کاربری‌های مسکونی، کسب و کارهای استقرار یافته فاقد تنوع لازم برای یک فضای عمومی بوده و بیش‌تر در جهت نیازهای خاص زائران تشکیل یافته‌اند. مطلوبیت ضعیف فضا و ناکارآمدی این فضاهای عمومی نه تنها در کیفیت زندگی ساکنان محلات پیرامون بلکه به واسطه حوزه نفوذ گسترده این کانون زیارتی می‌تواند تأثیرات و پیامدهای منفی در گستره‌های وسیعی به‌همراه داشته باشد.

پژوهش ارزیابی وضعیت شاخص‌های مطلوبیت فضا در محدوده پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، در شهر ری بود. در این راستا ابتدا یک ارزیابی از سطح مطلوبیت فضاهای عمومی پیرامون حرم عبدالعظیم حسنی در جنوب شهر تهران به عمل آمده و مشخص گردید که فضاهای مورد مطالعه در درجه نخست در بعد کالبدی - محیط زیستی و سپس در ابعاد اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی با کاستی و ضعف روبرو هستند. سپس مطلوبیت فضا در گستره محدوده مورد مطالعه بررسی گردید و مشاهده شد که فضای عمومی میدان شهر ری و سپس بازار بزرگ، وضعیت ضعیف‌تری از شاخص‌های مطلوبیت را در مقایسه با سه جزء دیگر فضاها، نمایان می‌سازند.

با توجه به یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که بنا بر غلبه تمایلات سودانگاران بخش خصوصی و ذینفعان فضاهای عمومی مورد مطالعه، کارکرد این فضاها، در گذر زمان از منفعت رسانی و بهره‌بری عمومی فاصله گرفته و در جهت سودانگاری اقتصادی بخش خصوصی سوق یافته است و این به معنای تجلی خصیصه‌های مدرنیستی در این فضاهای شهری است. مداخله خودانگیخته کسبه که مهم‌ترین ذی‌نفعان فضا را تشکیل می‌دهند و همراهی مقررات شهری و یا دست‌کم نظارت و کنترل ضعیف بر فضا سبب شده تا عمده میراث ملموس از فضا محو گردد. ویژگی میراث ملموس چنین است که قابل بازیابی نیست از این رو است که اقدامات سال‌های اخیر نیز نتوانسته در رابطه با میراث ملموس فضا کار برجسته‌ای صورت دهد. در کارهای مرمت و زیباسازی کالبد، تلاش گردیده است، پیوند از هم گسیخته فضا با گذشته برقرار گردد. اما نتایج مطالعه دلالت بر عدم توفیق در این زمینه است. زوال مطلوبیت در بسیاری از شاخص‌ها به دلیل اهمال در اجرای ضوابط، آشکار گردید. چنانچه سد معبر و استفاده از فضای عمومی به‌عنوان ضمیمه مرکز کسب، استقبال و اقدام در تسهیل ورود وسایل نقلیه برای جلب مشتریان بیش‌تر، بی‌توجهی به زیبایی و ارزش میراثی فضا در تعبیه تأسیسات و تجهیزات و مرمت مراکز کسب، در گذر زمان ارزش‌های مطلوبیت این فضاها را کاهش داده‌اند. در دهه‌های اخیر که مراکز کسب اغلب به کسبه مستاجر واگذار شده و خود مالکین کم‌تر در آن به کسب و کار می‌پردازند، مراکز کسب از هرگونه هزینه‌ای در اصلاح و بهبود فضاهای عمومی خودداری کرده‌اند.

سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری نیز در طرح جامع تهران و سایر طرح‌های شهری، کانون زیارتی منطقه ۲۰ شهرداری و فضاهای عمومی پیرامون آن را که به‌واسطه ارتباط و نفوذ عمیق در تحولات و زندگی اجتماعی و مذهبی شهروندان تهران و حتی شهرها و روستاهای دور و نزدیک دیگر و معضلات بسیار،

راهکارها

✓ توسعه فضای سبز با استفاده از ظرفیتی که فضاهای بازی چون آرامستان باغ توتی و فضاهایی که در ضلع جنوبی و شرقی حرم به‌عنوان توقفگاه‌های باز مورد استفاده قرار می‌گیرند؛
 ✓ استفاده از فضاهای زیر زمین برای احداث پارکینگ‌های مورد نیاز در محدوده؛
 ✓ سرمایه‌گذاری آستان حضرت عبدالعظیم حسنی با توجه به موقوفات فراوان به‌ویژه در زمین‌ها و ساختمان‌های فضاهای مورد مطالعه و هزینه‌نذرهای قابل توجه برای دایر کردن مراکز فرهنگی - هنری، سالن‌های ورزشی، مراکز اقامتی، سازمان‌های خیریه و مانند آن‌ها.

با توجه به یافته‌های پژوهش، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌گردد:
 ✓ افزایش مشارکت میان برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران از یک سو، مدیریت شهری از سوی دیگر و ذی‌نفعان (بخش خصوصی) از سوی دیگر برای دستیابی به فضاهای عمومی با مطلوبیت بالا؛
 ✓ توجه به توسعه و بازآفرینی فضاهای عمومی مورد مطالعه با نگاه جامع و در اولویت قرار دادن هویت بخشی فضا و توجه عمیق به پیشینه فضا که برخاسته از مطالعات دقیق باشد و جلب مشارکت بخش خصوصی در این مسیر از سوی سیاست‌گذاران حکومتی در تعامل با برنامه‌ریزان و مدیران شهری؛

References

- Bentley, I. (1990). Ecological Urban Design. *Architects Journal*, 192, 69-71.
- Brandferi, H. (2013). *Urban design towards a sustainable form of the city*. Translated by H. Bahraini. Tehran: Urban Planning and Processing Company Publications.
- Barvao, L. (2022). *Cities and human settlements with quality public Spaces*. Global Platform for the Right to City.
- Behzadfar, M., Fotoohi-e Asl, F. & Abdolhosseinzadeh, P. (2017). Evaluating the responsiveness of social, functional and environmental indicators of sustainability in assessing the situation and finding solutions for urban neighborhoods; the case: Deh Vanak neighborhood, Tehran. *Danesh-e Sharhsazi*, 1(1), 1-19. Doi: [10.22124/UPK.2018.9351.1042](https://doi.org/10.22124/UPK.2018.9351.1042)
- Carmona, M. (2021). *Public Places Urban Spaces, The Dimensions of Urban Design.*, England: Routledge Publication
- Darakhsheshnia, R., Hezar, M., Jafari, Sh. & Alizadeh, K. (2014). Environmental responsibility based on the principles of sustainable urban development (Case study: Imam Reza Garden in Koh Sangi Street, Mashhad). 6th National Conference on Urban Planning and Management, Mashhad, November 21 - 22, 2014, 1-18. (In Persian)
- Dietrich, U., & Kirchberg Erto, G. (2017). Livable public spaces: Criteria for assessment and design. *The Sustainable City*. WIT Transactions on Ecology and The *Environment*, Vol. 223, Doi: [10.2495/SC170241](https://doi.org/10.2495/SC170241)
- Erkip, F. (1997). The distribution of urban public space services, the case: parks and recreational services in Ankara. *Cities*, 14(6), 353-361. [https://doi.org/10.1016/S0264-2751\(97\)00026-7](https://doi.org/10.1016/S0264-2751(97)00026-7)
- Fasihi, H., Parizadi, T., & Karami, T. (2019). Evaluating the role of walk ways in the vitality of public spaces, a case study of the Haram walk way in Shahr-e Rey. *Sustainable City*, 2(4), 1-15. (In Persian)
- Gehl, J. (2013). *George Street Concept Design* Architects. Urban Quality Consultant. Available from: <https://www.pinterest.com/pin/511580838909790862>
- Gholami, M., Saberi, H., & Toghyani, Sh. (2023). Spatial analysis of the desirability of urban space: case study: Municipality Districts of Ahvaz.. *Territorial Arrangement of land*, 16(61), <https://civilica.com/doc/1766610>. (In Persian)
- Giada, M., & Baldassarre, D. (2020). Resilience and public space: Quality combination for the contemporary city. *Resilience between Mitigation and Adaptation*, 3(8), 130-143. DOI: [10.19229/978-88-5509-096-4/382020](https://doi.org/10.19229/978-88-5509-096-4/382020)
- Guan, X. (2023). *The development and transformation of public space from the perspective of spatial flow*, in: Chen et al. (Eds.): ICMETSS 2023, ASSEHR 693, 141-148. https://doi.org/10.2991/978-2-494069-45-9_18
- Habibi, A., Gadami, M.J., & Hedayat-Nejad Kash, S.M. (2020). Investigating the quality of urban space with an emphasis on social justice using the ANP technique, the case: Darabad neighborhood of Tehran. *Geographic Territorial Arrangement of the the Space*, 10(35), 259-239. (In Persian)

- Karimi, M. & Souzanchi, K. (2018). Promoting social sustainability in public spaces through physical approaches. *First International Conference on Future of Urban Public Space*, Tehran, Iran, 299-312.
- Kozlova, L.V. & Kozlov, V.V. (2018). Principles of improvement of large city public space (by example of Irkutsk city), *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*: 1-9, doi:10.1088/1757-899X/262/1/012228
- Lipton, S. (2003). *The value of public space: how high quality parks and public spaces create economic, social and environmental value*. Available from: www.cabespace.org.uk.
- Latifi, Gh. & Maghbool-e Eqbali, M. (2019). Analyzing the quality of central public spaces in Tehran and its consequences on urban well-being. *Social Development Welfare Planning*, 10(39), 111-144. (In Persian)
- Lorenzo, M., Ríos-Rodríguez, M.L., Suárez, B., Hernández, E., & Rosales, C. (2023). Quality analysis and categorisation of public space, *Heliyon*, 9(3), <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13861>
- Mardomo, K. & Ghamari, H. (2011). Requirements of influential architecture in the sociability of metro spaces. *Urban Management*, 27, 40-31. (In Persian)
- Mandeli, K. (2019). Public space and the challenge of urban transformation in cities of emerging economies: Jeddah case study, *Cities*, 95, 102409. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102409>
- Maroofi, S. & Bayazidi, Gh. (2020). Explaining and analyzing the sustainability of public spaces and measuring the factors affecting Them (case study: Family Park in Mahabad city, Iran). *Environmental Research*, No. 51, 204-230. (In Persian)
- Massam, B. (1975). *Location and space in social Administration*. Edward Arnold Publication.
- Middleton, M. J. & Midgley, C. (1997). Avoiding the demonstration of lack of ability: an under explored aspect of goal theory. *Journal of Educational Psychology*, 89(4), 710-718. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.89.4.710>
- Ministry of Roads and Urban Development (2018). *Encyclopedia about History of Architecture and Urban Planning of Iranian Cities*. Received: 4/10/2022 from: <http://news.mrud.ir> (In Persian)
- Moein, M. (1997). *Moein Persian Dictionary*. Tehran: Amirkabir Publication Institute. (In Persian)
- Movahed, A., Ahangari, N. & Hosseini, F. (2015). Investigating the functions of urban public spaces and Their roles in sustainable social development (case study: Bukan city, Iran). *Local Development*, 7(1), 79-102. (In Persian) [Doi:10.22059/JRD.2015.58435](https://doi.org/10.22059/JRD.2015.58435)
- Omidian Kalashgarani, L., Saqafi Asl, A., Sattari Sarbanqoli, H. & Framramarzi, M. (2022). An analysis of the desirability of social functions of urban spaces: a case study on district 12 of Tehran Metropolis. *Urban Structure and Function Studies*, 31(9), 151-169. [10.22080/USFS.2022.22477.2197](https://doi.org/10.22080/USFS.2022.22477.2197)
- Perovic, S., & Folic, N.K. (2012). Visual perception of public open spaces in Niksic. *Social and Behavioral Sciences*, 68, 921- 933. DOI:[10.1016/j.sbspro.2012.12.277](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.277)
- Pourahmad, A., & Vafaei A. (2018). The effect of modernism on the physical-spatial structure of the Iranian-Islamic city (case study: Kashan city). *Iranian-Islamic Cities*, 7(28), 76-63. (In Persian)
- Rahmati, L. (2018). Explanation and evaluation of factors affecting the desirability of an urban square, case study: Saat Square in Tabriz Iran. *Spatial Planning Scientific-Research (Geography)*, 8(4), 72-88. (In Persian)
- Sadeghi, A., Shahvaran, F. & Dadgar, M. (2021). Improving the quality of urban public spaces based on the analysis of behavioral camps and the way of observing behavior (the case: Jelokhan space of Vakil Mosque, Shiraz). *Sustainable City Architecture*, 9(1), 151-171. (In Persian)
- Safavi, S.A. (2017). *The arrangement of Abdul Azim shrine street*. Interview as the mayor of District 20 of Tehran municipality. Retrieved 4/15/2022 from: <https://www.iribnews.ir> (In Persian)
- Sajjadi, J. & Kalantari, B. (2016). The role of public space in the formation of a citizen-oriented city (case study: Shafaq Park, Yousef Abad neighborhood, Tehran, Iran). *Urban Planning Studies*, 11(3), 75-103. (In Persian)
- Salama, A.M. & Azzali, S. (2015). Examining attributes of urban open spaces in Doha. *Urban Design and Planning*, 1-13. <http://dx.doi.org/10.1680/udap.14.00011>
- Sharepoor, M. (2016). The right to the city and it's urban public spaces. *People and Culture*, 1(2), 50-64. (In Persian)

- Soleimani, A., Hosseinzadeh, R., Safaralizadeh, I. & Aghaei, N. (2018). Assessing the desirability of designing urban spaces for the physically disabled with an urban sustainability approach, a case study: walk ways of Urmia city, Iran. *Journal of Urban Ecology Research*, 9(2), 134-117. (In Persian)
- Szczepańska, A., & Pietrzyk, K. (2020). An evaluation of public spaces with the use of direct and remote methods, *Land*, 9(11), 419-506. <https://doi.org/10.3390/land9110419>
- Tamjidi, Z., Saeeda-Zarabadi, Z. & Habib, F. (2022). Identifying the effective components on improving the quality of urban public spaces for children based on the conceptual model of the right to the city (case study: Tehran). *Urban Studies*, 11(44), 115-130. [Doi: 4.2022.J011/34785.1](https://doi.org/10.1080/00141801.2022.2088851) (In Persian)
- Tibalds, F. (1992). *Making people friendly towns, improving the public environment in towns and cities*. Logman: Harlow.
- Trillo, C. (2017). Quality of public spaces and sustainable urban development: success and failure in fighting social exclusion. *Int. J. Sus. Dev. Plann* , 12 (4), 829-838.
- Vallance, S., Perkins, H. C. و Dixon, J. E. (2011). What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, 42(3), 342-348. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002>
- Zekavat, K. و Dehghan, Y.S. (2016). Place creation management model and quality building components in the public arena. *Armanshahr Architecture and Urbanism*, 17, 224-215. (In Persian)